

ԿՆՅԱԶՅԱՆ ԴԱՎԻԹ
(ԱԻ)

ԱՐՏԱՔԻՆ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԶԱՅՆԵՑՄԱՆ
ԵՎ ՀԱՄԱԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ
ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
1920Թ. ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎՈՒՄ ՈՒ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ
ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ

Այս հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել Ադրբեջանի դիրքորոշումը Անդրկովկասի հանրապետությունների 1920թ. ապրիլի խորհրդաժողովում արտաքին քաղաքականության բնագավառում գործողությունների համաձայնեցման և համադաշնության ստեղծման հարցում:

Ադրբեջանի միջազգային դրությունը 1920թ. զարմանը արագորեն բարդանում էր: Այս անգամ կրկին հիմնական վտանգը սպառնում էր հյուսիսից, բայց արդեն ոչ թե Կամավորական բանակի, այլ Խորհրդային Ռուսաստանի կողմից, որի բանակներն արդեն ընդհուպ մոտեցել էին Անդրկովկասի սահմաններին: Նման պայմաններում Ադրբեջանի առջև ծառայազավ երկրի անվտանգության ամրապնդման գործում Անդրկովկասի հանրապետությունների քաղաքական և դիվանագիտական աջակցության ապահովման խնդիրը:

Մյուս կողմից 1920թ. մարտի վերջին Ադրբեջանը փորձ էր արել զենքի ուժով վերջնականապես լուծել Ղարաբաղի և Ջանգեզուրի հարցը: Արդյունքում բռնկվեց Ղարաբաղի հայության ապստամբություն, հակամարտությունն ընդունեց լայնածավալ բնույթ՝ իր մեջ ներքաշելով ԱՀ զինված ուժերի զգալի մասը: Ուստի կենսական խնդիր էր դառնում Հայաստանի հետ համաձայնության գալը՝ զորքը Ղարաբաղի լեռներից հյուսիսային սահմաններ տեղափոխելու համար: Այդ իսկ պատճառով Բաքուն առանձնակի շահագրգռվածություն էր ցուցաբերում Անդրկովկասի հանրապետությունների խորհրդաժողովի գումարման հարցում:¹

1920թ. ապրիլի 9-ին Թիֆլիսում բացվեց Անդրկովկասի հանրապետությունների խորհրդաժողովը:² Նրա օրակարգը հաստատվեց միայն ապրիլի 11-ին՝ երրորդ նիստի ընթացքում:³ Նրանում ընդգրկվեցին Անդրկովկասի հանրապետությունների մշտական օրգանի ձեւավորման, արտաքին քաղաքականության ոլորտում հանրապետությունների գործողությունների համաձայնեցման և համադաշնության ստեղծման հարցերը:⁴

Խորհրդաժողովի ապրիլի 13-ի նիստում ԱՀ պատվիրակության ներկայացուցիչ Օլգերդի Բեյ Կրիչինսկին ներկայացրեց նախագիծ «Անդրկովկասի հանրապետությունների Խորհրդի մասին կանոնադրություն» վերտառությամբ, ըստ որի, մշտական այդ օրգանի լիազորությունների մեջ

մտնելու էին հանրապետությունների արտաքին անվտանգության, նրանց անկախության և չեզոքության պաշտպանության համար հոգ տանելը:⁵

Ապրիլի 16-ի նիստում նույն պատվիրակը առաջարկեց սկզբից քննարկել արտաքին քաղաքականության կորդինացման, իսկ հետո միայն՝ տարածքային հարցը: Վրաստանի պատվիրակությունն անմիջապես պաշտպանեց այդ նախաձեռնությունը, մինչդեռ ՀՀ ներկայացուցիչների դիրքորոշմամբ՝ քանի դեռ չէին լուծվել տարածքային հարցերը, խորհրդաժողովի որոշումները իրական ուժ չէին ունենա: ՀՀ պատվիրակ Տ.Բեկզադյանը նշեց, որ եթե խորհրդաժողովը հանդես գա հանրապետությունների անկախության հանդեպ արտաքին նկրտումների, այսինքն՝ հյուսիսից եկող վտանգի դեմ ընդհանուր պայքարի օգտին, ապա ՀՀ պատվիրակությունը կառաջարկի քննարկել հարավից եկող վտանգի հարցը, քանի որ թուրքերը դաշինքի մեջ են բուլղարիկների հետ: Խորհրդաժողովն, ըստ նրա, պետք է պարզեր ԱՀ կառավարության վերաբերմունքը հայկական պետականության հանդեպ և ստույգ տվյալներ ձեռք բերեր ԱՀ և Թուրքիայի միջև իբրև գոյություն ունեցող պայմանագրի մասին:⁶ Ուստի սկզբունքորեն դեմ չլինելով արտաքին քաղաքականության մասին հարցը դնելուն՝ Բեկզադյանը խնդրեց այն ընդլայնել՝ ներառելով հարավից եկող վտանգը: Փաստորեն հայկական կողմը ակնարկում էր այն հանգամանքը, որ, խոսելով հյուսիսից եկող վտանգի մասին, Ադրբեջանը ոչ միայն անտեսում էր Թուրքիայից բխող վտանգը, այլև սերտ հարաբերությունների մեջ էր վերջինի հետ:

Խորհրդաժողովն այդ հարցին կրկին անդրադարձավ ապրիլի 19-ի նիստում, որի ժամանակ ԱՀ և Վրաստանի պատվիրակությունները կրկին առաջարկեցին սկզբից քննարկել արտաքին քաղաքականության կորդինացման և հետո նոր միայն տարածքային հարցերը: ՀՀ պատվիրակ Հ.Օհանջանյանը ընդդիմացավ դրան՝ նշելով, որ խոսել արտաքին քաղաքականության կորդինացման մասին այն ժամանակ, երբ չի կորդինացվում հանրապետությունների մերքին քաղաքականությունը, նպատակահարմար չէ: Նրա կարծիքը չընդունեց Վրաստանի պատվիրակ Ե.Գեգեչկորին՝ հայտնելով, որ մինչ իրենք կլուծեն իրենց վեճերը, կարող է վտանգվել հանրապետությունների գոյությունը: Նա նշում էր, որ առկա է սպառնալիք հյուսիսից ու հարավից, և այն ժամանակ, երբ պետք է կորդինացվեն Անդրկովկասի ռազմական և դիվանագիտական բոլոր քայլերը, չի կարելի ծանրության կենտրոնը տեղափոխել մերքին վեճերի վրա: Ուստի պետք էր ժամականավորապես մոռանալ մերքին հակասությունները ու աշխարհին ցույց տալ, որ երեք հանրապետություններն իրենց անկախության պաշտպանության գործում միասնական էին:⁸

Իր հերթին Ադրբեջանի ներկայացուցիչ Ահմեդ բեկ Ադաևը նշեց, որ ադրբեջանական կողմի դիրքորոշմամբ ԱՀ անկախությունը պետք է պաշտպանվեր բոլոր միջոցներով, և մյուս հանրապետությունները ևս - պետք է հանդես գային նույն նպատակով, քանի որ արտաքին վտանգը

նույնն էր բոլորի համար: Իսկ Օլգերդի քեյ Կրիչինսկին նշում էր, որ ինքնախաբեություն կլիներ հավատալ, թե ներքին հարցերը կլուծվեին խորհրդածողովի ընթացքում, մինչդեռ արտաքին քաղաքականության հարցը անհետաձգելի էր:

Սակայն հայկական կողմը մնում էր անդրդվելի: Հ.Օհանջանյանը նշեց, որ թեև որոշ ներքին հարցեր, օրինակ, հայ-վրացական տարածայնությունները կարելի էր հետաձգել, ապա կային նաև մի շարք ներքին հարցեր, որոնք ունեին արտաքին բնույթ և անհետաձգելի էին: Այսպես, հարվածները Ղարաբաղին, Ջանգեզուրին և Սուրմալուին նպատակ ունեին նախապատրաստել հարձակումը Հայաստանի վրա հարավից՝ Թուրքիայի կողմից: Եվ առանց լուծելու այդ խնդիրները, ՀՀ-ն չէր կարող խոսել արտաքին քաղաքականության կորդինացման մասին:

Ե.Գեզեչկորին, իր հերթին արձանագրելով ՀՀ և ԱՀ միջև անվտանգության առկայությունը, կոչ արեց կողմերին հայտարարություն անել միմյանց անկախության պաշտպանության և նրա նկատմամբ ոտնձգությունների դեմ պայքարի պատրաստակամության մասին: ԱՀ պատվիրակ Հ.Աղաևը, արձագանքելով ՀՀ պատվիրակության ակնարկներին ԱՀ և Թուրքիայի միջև Հայաստանի դեմ ուղղված փոխգործակցության մասին, նշեց, որ հայերի կողմից ելույթները Ադրբեջանի դեմ լինում են հենց այն ժամանակ, երբ վերջինին սպառնում է որևէ արտաքին վտանգ, որպես օրինակ բերելով այն, որ Ղարաբաղում ապստամբությունը սկսվեց այն ժամանակ, երբ բոլշևիկները մոտենում են Ադրբեջանի սահմաններին: Իսկ ԱՀ մյուս պատվիրակ Խան Խոյսկին կարծիք էր հայտնում, որ քաղաքական մերձեցման մթնոլորտ ստեղծելու դեպքում կհեշտամար ներքին հարցերի լուծումը:

Ի վերջո ադրբեջանավրացական համատեղ ջանքերով խորհրդածողովը հարցը օրակարգի մեջ դրեց հետևյալ ձևակերպմամբ. «Հանրապետությունների գործողությունների կորդինացումը արտաքին քաղաքականության մեջ՝ կապված ներքին բախումների դադարեցման հետ»⁹ Այսպիսով, տեսնում ենք, որ հարցադրումն ուներ փոխգիջումային բնույթ՝ թույլ չտալով Ադրբեջանին խուսափել ներքին հարցերի քննարկումից:

Խորհրդածողովի ապրիլի 21-ի նիստում ՀՀ պատվիրակությունը առաջ քաշեց մի բանաձևի նախագիծ, ըստ որի, հանրապետությունների միջև բախումների պատճառները վերացնելու համար անհրաժեշտ էր համարվում պայմանագրերի կնքում, որոնցով Անդրկովկասի հանրապետությունները կպարտավորվեին չանել միմյանց անկախությանը սպառնացող քայլեր և չկնքել անջատ պայմանագրեր մյուս կողմերի անկախությանը սպառնացող արտաքին ուժերի հետ: Առաջարկվում էր կնքել պայմանագրեր վիճելի տարածքների ճշգրտման, ապրանքափոխանակության հաստատման, տարանցիկ առևտրի, վերաբնակեցման, արտավայրերից օգտվելու կարգի, ՀՀ կարիքների համար ԱՀ կողմից նավթի անարգել առաքման և այլ կարևոր հարցերի վերաբերյալ: Դրանով էր

ՀՀ պատվիրակությունը պայմանավորում հատուկ պայմանագրի ստորագրումը արտաքին քաղաքականության կորդինացման մասին:

Ի պատասխան ԱՀ և Վրաստանի պատվիրակությունների փաստարկներին, որ նման պայմանագրերի մշակումը և ստորագրումը պահանջում էր երկար ժամանակ, ՀՀ ներկայացուցիչները նշում էին, որ դրանց կնքումը անհետաձգելի էր կողմերի միջև վստահության մըթնոլորտի հաստատման տեսակետից, և բացի այդ, խոսքը գնում էր միայն սկզբունքների իրավական ամրագրման մասին, ինչը կարելի էր անել խորհրդաժողովի մեկ-երկու նիստերի ընթացքում: Իրականում հայկական կողմը առաջ էր քաշել այնպիսի պայմաններ, որոնց շուրջ Անդրկովկասի հանրապետությունները արդեն իսկ մեկուկես տարի ի վիճակի չէին համաձայնության հասնել: Արդյունքում խորհրդաժողովն արձանագրեց արտաքին քաղաքականության կորդինացման հարցում համաձայնության գալու ծախսողումը:

Անփոփելով՝ կարող ենք արձանագրել, որ Անդրկովկասի հանրապետությունների քաղաքական աջակցությունը ստանալու և հակախորհրդային միասնական ճակատ ստեղծելու Ուսուրբեկովի կառավարության առջև դրված խնդիրը ծախսողվեց: Տապալվեց ՀՀ կառավարության հետ քաղաքական համաձայնության գալու փորձը, որը հաջողության դեպքում կարող էր ձեռքերի ազատություն տալ Ադրբեջանին հյուսիսային ուղղությամբ: Պատճառը նրանում էր, որ Բաքուն չկարողացավ փարատել անվստահության մթնոլորտը և ապացուցել իր նպատակների անկեղծ լինելը հայ-ադրբեջանական խորը հակասությունների հաղթահարման հարցում: Այն պայմաններում, երբ կողմերը ոչ միայն ի վիճակի չէին համաձայնության գալ Ղարաբաղի և Չանգեզուրի պատկանելության հարցում, այլև Ադրբեջանը նույնիսկ փորձում էր չեղյալ հայտարարել ԱՀ և Ղարաբաղի Հայոց Ազգային Խորհրդի միջև 1919թ. օգոստոսի 22-ի համաձայնագիրը, Երևանը չէր գնալու քաղաքական գործակցության Բաքվի հետ:

DAVID KNYAZYAN
(IOS)

**THE ISSUES OF COORDINATION OF FOREIGN POLICY
AND CREATION OF A CONFEDERATION IN THE 1920
CONFERENCE OF TRANSCAUCASIAN REPUBLICS AND
THE POSITION OF AZERBAIJAN**

In the beginning of 1920 the Republic of Azerbaijan found itself in a difficult international situation due to the possible aggression by the Soviet Russia. In the course of the Conference of Transcaucasian Republics in April of 1920 Baku made an attempt to gain the political assistance of Georgia and

Armenia and form an anti-Soviet block. But the Conference failed to reach an agreement on the issue of coordination of foreign policy of Azerbaijan, Armenia and Georgia.

In our conclusion we should state, that the Azerbaijani delegation was not able to overcome the atmosphere of distrust between Yerevan and Baku. The opposite sides weren't able to reach even a temporary agreement on the problem of Karabagh and Zangezur, that's why the Armenian party didn't approve the Azerbaijani initiative.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ՀԱԱ, ֆ.200, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, գ.365, ք.10, "Слово" քերթ, # 56, 1920թ. մարտի 10:
2. Խորհրդաժողովում ազգային պատվիրակությունների կազմը տես՝ ՀԱԱ, ֆ.200, գ.411, ք.56:
3. Նման ուղացման պատճառն այն էր, որ ՀՀ և Վրաստանի պատվիրակությունների պնդմամբ նախեստաջ պետք է լուծվեր հայ-ադրբեջանական բախումների դադարեցման հարցը, մինչդեռ ԱՀ պատվիրակությունը մերժում էր՝ պատճառաբանելով անհրաժեշտ լիազորությունների բացակայությունը: Ի վերջո ԱՀ պատվիրակությունը ստիպված էր տեղի տալ հայ-վրացական համատեղ ճնշմանը: Տես՝ ՀԱԱ, ֆ.200, գ.411, ք.56, "Слово" քերթ, # 87, 1920թ. ապրիլի 20, # 88 1920թ. ապրիլի 21:
4. "Слово" քերթ, # 89, 1920թ. ապրիլի 22: Օրակարգի նախնական տարբերակում արտաքին քաղաքականության քննազավառում փոխգործակցության հարցը 2-րդ էր, իսկ համադաշնության հարվը՝ վերջինը՝ 4-րդը: ԱՀ պատվիրակությունը, չկարողանալով հասնել նրան, որ համադաշնության հարցը տեղափոխվի 2-րդ տեղ, Վրաստանի պատվիրակության աջակցությամբ առաջ քաշեց հանրապետությունների մշտական օրգանի ստեղծման հարցը, որը դրվեց 2-րդ տեղում՝ դրանով փաստորեն քողարկված կերպով հասնելով իր նպատակին:
5. "Слово" քերթ, # 91, 1920թ. ապրիլի 24:
6. Պայմանագրի տեքստը տես՝ ՀԱԱ, ֆ.276, Վրաստանում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ, գ.184, ք.67:
7. ՀԱԱ, ֆ.200, գ.576, ք.1-3 ԱՀ պատվիրակ Վեքիլովը պաշտպանեց Բեկզադյանի առաջարկը և իր կառավարության անունից պաշտոնապես եերքեց ադրբեջանաթուրքական դաշինքի գոյությունը՝ դա գնահատելով, որպես սադրանք:
8. Ե.Գեզեչկորին նախազգուշացնում էր խորհրդաժողովին, որ չկրկնվեր այն փաստը, երբ վտանգի առաջացման ժամանակ ՀՀ-ն ձեռնպահ մնաց համատեղ հանդես գալուց:
9. ՀԱԱ, ֆ.200, գ.576, ք.11-15:
10. Նույն տեղում՝ ք.16-18: